

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนาที่ยิ่งใหญ่คือรากฐานสำคัญของอารยธรรมยิ่งใหญ่ต่าง ๆ (Christopher Dawson อ้างใน Huntington, 1994: 47) ศาสนากับการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ทางการเมืองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นในการเมืองและสังคมย่อมจะมีผลกระทบต่อศาสนา และในทำนองเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาก็จะมีผลกระทบกับการเมืองและสังคมเช่นเดียวกัน (สมบุญ สุขสำราญ, 2527: 1)

พุทธศาสนานั้นแม้ว่า Max Weber ไม่ได้ถือว่าเป็นหนึ่งในศาสนายิ่งใหญ่ที่เป็นรากฐานอารยธรรมของจีนและญี่ปุ่น เพราะการปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมนั้น ๆ เป็นอย่างดี (Huntington, 1994: 47) แต่การปรับตัวอย่างกลมกลืนเข้ากับลัทธิอื่น ๆ กลายเป็นคุณลักษณะพิเศษที่ทำให้พุทธศาสนาไม่เกิดความขัดแย้งรุนแรงกับลัทธิดั้งเดิม และกลายมาเป็นศาสนาพุทธที่มีเอกลักษณ์ของแต่ละสังคมที่เข้าไปถึง ตลอดจนการที่ทำให้พุทธศาสนาอยู่รอดมาจนถึงบัดนี้

อาจกล่าวได้ว่าเมื่อเวลาผ่านไปยิ่งนานมากขึ้นอิทธิพลของพุทธศาสนาก็ยิ่งจะมีมากขึ้น และในที่สุดก็จะแทรกตัวเข้าไปอยู่ในตัวของวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ กรณีของสังคมไทย ซึ่งมีหลักฐานว่ารับพุทธศาสนาพร้อมกับประวัติศาสตร์การตั้งรกรากของชาติไทย จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าพุทธศาสนาคือรากฐานทางนามธรรมของสังคมไทยอย่างแท้จริง เป็นที่มาของวัฒนธรรมและมรดกของชาติ ฉะนั้นพุทธศาสนาจึงเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่หลอมรวมคนไทยให้เกิดความผูกพันและสร้างรูปแบบเอกลักษณ์ของไทยโดยรวม

วัดและสงฆ์คือสถาบันทางรูปธรรมของพระพุทธศาสนาที่สำคัญ หน้าที่หลักของสงฆ์ นั่นคือการสั่งสอนหลักธรรมทางศาสนาให้แพร่หลายและสืบต่อคำสอนศาสนาให้คงอยู่ในสังคมตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ในฐานะองค์กรสำคัญขององค์กรหนึ่งในสังคมวัดทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนไทย ในอดีตก็ได้ทำหน้าที่อีกหลายด้านด้วยกัน เช่น บทบาทด้านการศึกษา บทบาทด้านการพัฒนา บทบาทด้านการรักษาพยาบาล บทบาทด้านการให้คำปรึกษาด้านต่าง ๆ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม บทบาทของวัดก็ลดลงเรื่อย ๆ เมื่อมีสถาบันอื่น ๆ มารองรับบทบาทแทน แต่ทั้งนี้บทบาทของวัดในเขตชนบทก็ยังคงมีให้เห็นชัดเจน และการที่ศาสนาจะมีความสำคัญและได้รับการยอมรับนับถือจากคนในสังคมนั้นขึ้นอยู่กับว่าศาสนาได้สร้างประโยชน์ ตอบสนองความต้องการในการแก้ไขปัญหาในชีวิตของคนและปัญหาในระดับสังคมได้มากน้อยเพียงใด ฉะนั้นบท

บาทของสงฆ์และวัดนั้นก็สามารถเปลี่ยนแปลงได้โดยขึ้นอยู่กับสถานการณ์ มิติของเวลาและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั่นเอง (สมบุญ สุธาสารณ, 2527: 9)

วัดเป็นโครงสร้างอำนาจการปกครองของคณะสงฆ์ที่ย่อยที่สุด แต่ถือได้ว่าเป็นองค์กรหนึ่งที่เก่าแก่ที่สุดมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และถือเป็นองค์กรที่มีส่วนสำคัญในการสืบทอดคำสอนและยังความเจริญสถาพรให้พุทธศาสนามากที่สุด และอาจไม่ใช่สังคมมณฑลซึ่งเป็นองคาพยพใหญ่ทั้งหมด (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536: 121) ความสำคัญและน่าสนใจของวัด ในฐานะองค์กรย่อยของโครงสร้างอำนาจการบริหารคณะสงฆ์ทั้งหมดน่าจะมีดังนี้

ประการแรก เป็นเพราะจำนวนวัดที่มีมากถึง 30,000 กว่าวัดในประเทศไทย เท่ากับเป็นองค์กรที่แทรกตัวอยู่กับชุมชนทั่วประเทศและทุกระดับทำหน้าที่หล่อหลอมกล่อมเกลாதาสังคมโดยยึดพื้นฐานหลักศาสนาและศีลธรรมทางพุทธ (Ishii, 1986: 48) จากจำนวน และความเป็นองค์กรที่คู่กับชุมชนมานานทำให้วัดเป็นองค์กรสำคัญองค์กรหนึ่งที่เข้าไปมีส่วนในการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงชุมชน โดยทั้งวัดและชุมชนต่างอยู่คู่กันมาในลักษณะพึ่งพาอาศัยกันตลอด

ประการที่สอง สถาบันวัด เป็นที่พำนักอาศัยของสมาชิกขององค์กร ไม่ว่าจะเป็นพระที่มีตำแหน่งทางการบริหารหรือพระธรรมดาสามัญก็จำเป็นต้องอยู่ในวัด ซึ่งอาจเป็นในรูปแบบของสำนักสงฆ์ หรืออาจเรียกชื่อเป็นอย่างอื่น โดยไม่จำเป็นต้องใช้คำว่า “วัด” แต่นั่นก็ถืออยู่ในระดับหน่วยโครงสร้างเดียวกันกับวัด ฉะนั้นวัดจึงเป็นประตูเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสงฆ์ด้วยกัน และระหว่างสงฆ์กับชุมชนต่าง ๆ ปฏิสัมพันธ์ของสงฆ์กับชุมชนทั่วไปต้องผ่านวัดที่อยู่กับชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนและทำหน้าที่ทั้งที่เกี่ยวกับศาสนา เช่น สอนธรรมะ และบทบาททางโลก เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น (สมบุญ สุธาสารณ, 1976: 20-21) สงฆ์ในชุมชนก็ต้องรับผิดชอบวัดของตนเองก่อน ชุมชนอาจไม่เห็นองค์กรบริหารที่เลยโครงสร้างอำนาจวัดนี้ไป เพราะส่วนหนึ่ง คือองค์กรบริหารระดับอื่น ๆ เกิดขึ้นทีหลังเมื่อมีการปฏิรูปองค์กรสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และมีลักษณะเป็นองค์กรทางการบริหารมากกว่าที่จะชัดเจนเป็นรูปแบบเหมือนวัด เพราะฉะนั้นหากมีปัญหาเกิดขึ้นกับสงฆ์ในระดับปัจเจกหรือมีปรากฏการณ์ที่เป็นลบหรือเป็นบวกเกี่ยวกับสงฆ์โดยทั่วไป มักมุ่งไปที่บทบาทหรือหน้าที่ของวัด มากกว่าที่จะมุ่งไปที่โครงสร้างคณะสงฆ์ในระดับมหภาค

กล่าวโดยรวม โครงสร้างอำนาจวัดในสมัยก่อนมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เป็นต้นมาไม่ว่าจะเป็นสมัยสุโขทัย อยุธยา เรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นไม่มีการถูกดึงเข้าสู่ส่วนกลางอย่างเข้มงวด เพราะฉะนั้นวัดจึงมีอิสระเป็นของตนเอง และไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับองค์กรที่เหนือขึ้นไปจากส่วนกลาง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536: 120) แต่ก็เชื่อว่าการรวมองค์กรอย่างหลวม ๆ เช่น ในสมัยสุโขทัย อาจจะแบ่งเป็นสองนิกาย คือ คามวาสี และ

อรัญวาสี โดยที่พระสงฆ์ต่างกลุ่มก็เคารพนับถือกันในกลุ่มนั้น ๆ ผู้มีอำนาจระดับวัดก็คือเจ้าสำนักนั้น ๆ หรือ อาจเป็นเจ้านิกายที่ใหญ่ไปกว่านั้นแต่นั้นก็ขึ้นอยู่กับเจ้านิกายที่ได้รับการเคารพมากน้อย แต่หากเวลาผ่านไปเจ้านิกายที่ขาดการติดต่อปฏิสัมพันธ์กับสำนักต่าง ๆ ก็อาจลดความสำคัญลงไป เพราะฉะนั้นก็เหลือเจ้าสำนักนั้นเองที่ปฏิสัมพันธ์ในชุมชนนั้น ๆ อำนาจอีกกลุ่มหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในโครงสร้างระดับวัดที่ควรจะกล่าวก็คืออำนาจของชุมชน ซึ่งคอยควบคุมสงฆ์ในท้องถิ่นของตน

การเชื่อมโยงอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินกับพระสงฆ์นั้นมีในโครงสร้างสงฆ์ระดับสูง หรือเฉพาะผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดิน แต่ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ พระสงฆ์ที่เป็นองค์กรอย่างหลวม ๆ ก็ต้องการอำนาจจากพระเจ้าแผ่นดินมาช่วยเสริมการปกครองภายในกลุ่ม ส่วนพระเจ้าแผ่นดินก็ต้องการเข้าไปควบคุมดูแลพระสงฆ์ระดับหนึ่ง เพราะการที่ปล่อยให้สงฆ์แข็งข้อต่อพระราชอำนาจ จะกลายเป็นภัยคุกคามต่อการปกครองพระเจ้าแผ่นดินอย่างสำคัญ (เพ็งอ้าง, 2536: 120)

ในสมัยอยุธยา ถึงต้นรัตนโกสินทร์ วัดก็ยังมีโครงสร้างอำนาจเดิม พระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจในลักษณะเช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย คือ เพื่อเชื่อมโยงรองรับอำนาจของพระสงฆ์มีการพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระภิกษุที่มีความรู้ และอาจแต่งตั้งให้เป็น “สังฆราชา” ประจำเมืองต่าง ๆ หากได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยด้วย แต่เชื่อกันว่า องค์กรสงฆ์ที่พระเจ้าแผ่นดินแต่งตั้งขึ้นอย่างหลวม ๆ ไม่ได้มีอำนาจเหนือพระสงฆ์กลุ่มต่าง ๆ หรือระดับสำนักต่าง ๆ เท่าใดนัก เพราะสาเหตุสองประการด้วยกัน ประการแรก ในทางการเมือง องค์กรที่ปกครองสงฆ์ในระดับวัดคืออำนาจที่เด่นที่สุด และในขณะที่วัดต่าง ๆ ไม่ได้เชื่อมโยงกันอย่างลดหลั่นกันไป สงฆ์สมาชิกในวัดแต่ละวัดจึงขึ้นอยู่กับองค์กรปกครองระดับวัดเท่านั้น (เพ็งอ้าง, 2536: 121)

ประการที่สอง ในทางเศรษฐกิจ พระภิกษุส่วนใหญ่อยู่ในวัดที่ราษฎรหรือผู้มีบารมีตามท้องถิ่นต่าง ๆ สร้างไว้ ชีวิตความเป็นอยู่จึงอาศัยได้จากชุมชนมากกว่า กล่าวได้ว่า อำนาจทางเศรษฐกิจของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินหรือรัฐแต่อยู่ติดกับชุมชน (เพ็งอ้าง, 2536: 120) การเดินบิณฑบาตของพระสงฆ์จึงเป็นกุศโลบายให้สงฆ์อยู่ติดกับชุมชนที่สำคัญ ๆ (Ishii, 1986: 8) แต่ก็ชี้ว่าในสมัยอยุธยา จะไม่มีองค์กรสงฆ์ที่มีพระราชอำนาจเข้ามากำกับเลย แต่พระราชอำนาจสอดคล้องกับพระธรรมวินัยที่พระสงฆ์จำเป็นต้องรักษาตามประเพณีอยู่แล้ว

โครงสร้างอำนาจการบริหารวัดอย่างในสมัยอยุธยายังปรากฏชัดเจนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น ดังกล่าวไว้ในโครงสร้างอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า “กษัตริย์อาจเป็นผู้แต่งตั้งสังฆราชา และสมภารประจำวัดต่าง ๆ แต่มันก็เป็นเฉพาะวัดหลวงเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านก็เป็นผู้มีส่วนในการเลือกหรือแต่งตั้งสมภารวัดราษฎร์ที่ตนเป็นผู้สร้างหรือสนับสนุนอยู่” (Tambiah, 1977: 232) ขอบเขตอำนาจของพระสังฆราชาเองที่จะตัดสินลงโทษหรือ

ควบคุมพฤติกรรมพระสงฆ์ที่อยู่ในที่ห่างไกลก็เป็นเรื่องทำได้ลำบาก หากแต่อาศัยชาวบ้านในชุมชนเองคอยควบคุมพฤติกรรมพระสงฆ์ของตนเอง ดังที่กล่าวในเอกสารของ Pallegoix ว่า กิจการของพระสังฆราชและพระสงฆ์ที่มีตำแหน่งทางการบริหารทั้งหลายมุ่งไปที่กิจการใหญ่ ๆ ระดับชาติ เช่นการชำระพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ ถูกต้อง เป็นต้น มากกว่าที่จะมุ่งไปดูแลกิจการของวัดทั่วไป (Wales อ้างใน Tambiah, 1977: 233)

เมื่อศึกษาลักษณะโครงสร้างคณะสงฆ์ทั้งหมดแล้วสามารถสรุปได้ว่าโครงสร้างอำนาจระดับวัดก่อนมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติ ร.ศ. 121 ประกอบไปด้วย

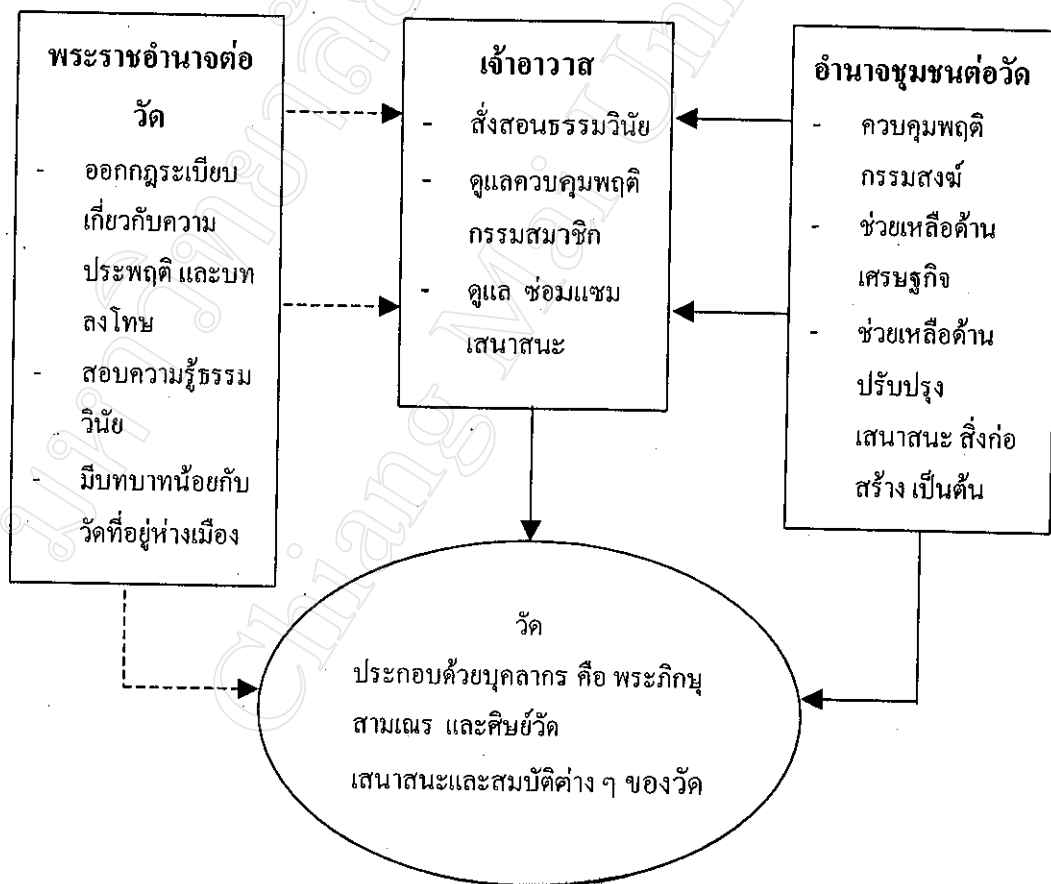
พระราชอำนาจ ซึ่งถือเป็นโครงสร้างอำนาจชั้นสูงสุดและเป็นอำนาจที่มีผลต่อโครงสร้างอำนาจระดับวัด แต่อาจกล่าวได้ว่าเป็นโครงสร้างอำนาจเหนือระดับวัด พระเจ้าแผ่นดินทรงใช้พระราชอำนาจส่งเสริมอำนาจการปกครองพระราชาคณะที่ได้ทรงแต่งตั้งไว้ แต่กระนั้นก็ตามดังที่กล่าวไว้แล้วว่า พระราชาคณะเองก็มีอำนาจต่อพระสงฆ์นอกวัดของตนได้น้อยเพราะความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์ที่อยู่ต่างกันก็ห่างเหินกันมากขึ้น อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินจึงเป็นไปในการทำงานที่ช่วยรักษาความเป็นองค์กรได้อย่างหลวม แต่มิได้ควบคุมโดยเข้มงวด ตลอดจนวางหลักการและระบบคุณค่าของคณะสงฆ์ โดยวิธีดังต่อไปนี้ เช่น การตรวจสอบพระภิกษุในเรื่องความรู้ด้านพระธรรมวินัย และอาจจับพระอธิษฐานสิกข์ ตลอดจนออกกฎหมายกำหนดวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ แต่อำนาจในลักษณะเช่นนี้ของพระเจ้าแผ่นดินต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัย มีที่มาในพระไตรปิฎก ตลอดจนเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมาในคณะสงฆ์ด้วย

อำนาจของเจ้าอาวาส ถือเป็นโครงสร้างชั้นรองลงมาจากพระราชอำนาจ ทำหน้าที่ดูแลความประพฤติของสงฆ์สมาชิกภายในวัดนั้น ๆ โดยธรรมเนียมของพระสงฆ์ คือ การเคารพเจ้าสำนักของตนอยู่แล้ว และความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าสำนักก็เป็นแบบอาจารย์ปกครองลูกศิษย์ หรือพ่อปกครองลูก เจ้าสำนักนั้นโดยปกติมักมีคุณธรรมและความอาวุโสอยู่เหนือกว่าพระสงฆ์ในอาวาสนั้นทั้งหมดอยู่แล้ว ฉะนั้นอำนาจของเจ้าสำนักจึงมักจะใช้ไปด้วยความเมตตา และอำนาจของเจ้าสำนักเป็นอิสระไม่ขึ้นอยู่กับวัดอื่นๆ แม้ขึ้นก็อยู่ในลักษณะที่ให้ความเคารพกันตามอาวุโส หรือตามความสนิทสนม การเชื่อมโยงวัดต่อกันจึงเป็นเรื่องความสัมพันธ์ส่วนตัว มิใช่การอยู่ภายใต้กฎหมาย (เพ็งอ้าง, 1976: 180-181)

อำนาจชุมชน เป็นอำนาจอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่นอกเหนือโครงสร้างอำนาจวัด มีความสำคัญแตกต่างกันไปตามปัจจัยหลาย ๆ ด้าน เช่น บางวัดอาจมีการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนมาก แต่บางวัดก็แทบจะไม่มีเลย สำหรับวัดที่มีชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้นถือว่ามิอิทธิพลสำหรับวัดโดยตรง แม้ว่าชุมชนจะเคารพนับถือพระสงฆ์ในวัดแต่ชุมชนก็มีวิถีการอำนาจพระสงฆ์ ได้อย่างละเอียดอ่อน เช่น พระสงฆ์ได้พึ่งพิงชาวบ้านในด้านชีวิตความเป็นอยู่ นับตั้งแต่ อาหาร ไปจนถึง

เสนาสนะ เช่น วัดก็เป็นสมบัติของส่วนรวมทั้งชุมชนเพราะเป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้น มิใช่ของพระสงฆ์ หากหน้าที่ของพระสงฆ์คือการพักอาศัยและดูแลสมบัติของชุมชน พระสงฆ์ในชุมชนนั้น ๆ ส่วนใหญ่ก็บวชในในระยะเวลาอันสั้นและก็เป็นคนในชุมชนนั้น ๆ นั่นเองจึงมิได้ยึดว่า สมบัติของวัดคือของตนเพราะอีกไม่นานก็จำเป็นต้องสละให้คนกลุ่มอื่น ๆ มาดูแลต่อ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ชุมชนมีอำนาจควบคุมดูแลพระสงฆ์ได้ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะในที่ซึ่งพระราชอำนาจส่งไปไม่ถึง ชาวบ้านก็มีวิธีที่จะจัดการกับพระสงฆ์ที่ล่วงละเมิดพระธรรมวินัยขั้นร้ายแรง เช่น การล้อมจับสึกพระไปราชิก (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536: 120) โ

เมื่อศึกษาวรรณกรรมด้านประวัติศาสตร์การปกครองสงฆ์แล้ว อาจแสดงแผนผังโครงสร้างอำนาจวัดในสมัยก่อนประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ได้ดังนี้(ประยุกต์จาก นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536: 120, Tambiah, 1977: 232)

-----> เส้นประระหว่างกลุ่มอำนาจต่าง ๆ แสดงถึงอำนาจที่ไม่เชื่อมโยงเต็มที่และไม่มีอิทธิพลต่อกันมากนัก

————> เส้นทึบ แสดงถึงอำนาจที่ใกล้ชิดและมีอิทธิพลเต็มที่

โครงสร้างอำนาจวัดมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญเมื่อเริ่มมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เมื่อพระองค์ทรงปฏิรูปโครงสร้างระบบราชการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลางเพื่อการพัฒนาการศึกษา เสริมสร้างเอกภาพแห่งชาติ ตลอดจนเพื่อปรับเปลี่ยนประเทศชาติรับมือกับภัยคุกคามทางการเมืองจากประเทศมหาอำนาจ พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ทั้งสังฆมณฑลให้มีรูปแบบใหม่ที่สอดคล้องแบบเดียวกับโครงสร้างอำนาจการบริหารราชการที่พระองค์ทรงปฏิรูป (Tambiah, 1977: 234, พระเมธีธรรมาภรณ์, 2539: 33) ถือได้ว่าเป็นครั้งแรกที่มีการดึงสงฆ์ทั้งสังฆมณฑลเข้าสู่อำนาจของสงฆ์ส่วนกลางอย่างเข้มงวดในรูปองค์กรเดียวกันทั้งหมดด้วยอำนาจของกฎหมาย ความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปพระสงฆ์ให้อยู่ในระบบโครงสร้างอำนาจและการบริหารเดียวกันก่อนก็เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนานั้น (Ling, 1976: 76-77, Tambiah, 1977: 233, พระเมธีธรรมาภรณ์, 2539: 34)

สาระสำคัญของพระราชบัญญัตินี้มีอยู่ว่า สงฆ์ส่วนกลางนั้นสามารถดูแลกิจการสงฆ์ทั้งราชอาณาจักร โดยขึ้นอยู่กับองค์กรที่ดั่งขึ้นใหม่ ที่เรียกว่า มหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นองค์กรเดียวที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์และมีอำนาจหน้าที่ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการพระศาสนาถวายพระมหากษัตริย์ มหาเถรสมาคมสามารถวินิจฉัยคดีโดยมีองค์ประชุม 5 รูปขึ้นไป โดยให้ถือเป็นสิทธิขาดอันผู้ใดจะอุทธรณ์ได้แย้งไม่ได้เลย (พระเมธีธรรมาภรณ์, 2539: 35) สำหรับสงฆ์ส่วนภูมิภาคนั้น ต้องขึ้นอยู่กับมหาเถรสมาคม และมีโครงสร้างอำนาจที่ลดหลั่นกันไปตามลำดับ กล่าวคือ เจ้าคณะมณฑล ที่ดูแลระดับมณฑล ถูกกำกับดูแลโดยมหาเถรสมาคม ทำหน้าที่ควบคุมเจ้าคณะเมืองหรือจังหวัด ซึ่งเจ้าคณะเมืองหรือจังหวัดก็ควบคุมดูแลเจ้าคณะแขวงหรืออำเภอ และต่อไปที่เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาสตามชุมชนต่าง ๆ ส่วนเจ้าอาวาสเองก็ควบคุมสมาชิกภายในวัดของตนเอง ลักษณะการควบคุมดูแลลดหลั่นกันไปเช่นนี้คล้ายกับระบบราชการ (Tambiah, 1977: 233-235)

การเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างอำนาจคณะสงฆ์ด้วยการตราพระราชบัญญัติให้แก่องค์กรสงฆ์ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจระดับวัดเดิมอย่างมาก โดยเฉพาะอำนาจของรัฐที่มีต่อวัดมากขึ้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536: 126) แสดงให้เห็นว่า หลังจากมีการใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 แล้ว อำนาจของชุมชนที่มีในทางปฏิบัติก่อนการมีกฎหมายได้ลดลงโดยปริยาย เพราะชุมชนไม่มีกฎหมายรองรับตามโครงสร้างอำนาจนี้ การแต่งตั้งและควบคุมพระสงฆ์ถูกกำหนดโดยรัฐทั้งสิ้น รวมถึงการควบคุมลงมาถึงระดับวัดทั่วประเทศ เพราะฉะนั้นวัดจึงมีฐานะใหม่ พระสงฆ์และชุมชนไม่สามารถประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้อย่างถูกต้องตามพระธรรมวินัยอย่างง่ายดายตามเดิมแล้วแต่ต้องขออนุญาตจากรัฐ สิทธิที่ชุมชนจะพึงมีในวัดเริ่มก็ลดความเข้มข้น

ลงไป พระสงฆ์เองก็มีได้เป็นผู้ที่มาทำหน้าที่ดูแลสมบัติของชุมชนอีกอย่างเดิม แต่เป็นคนที่รัฐแต่งตั้งมาดูแลสมบัติของชุมชน

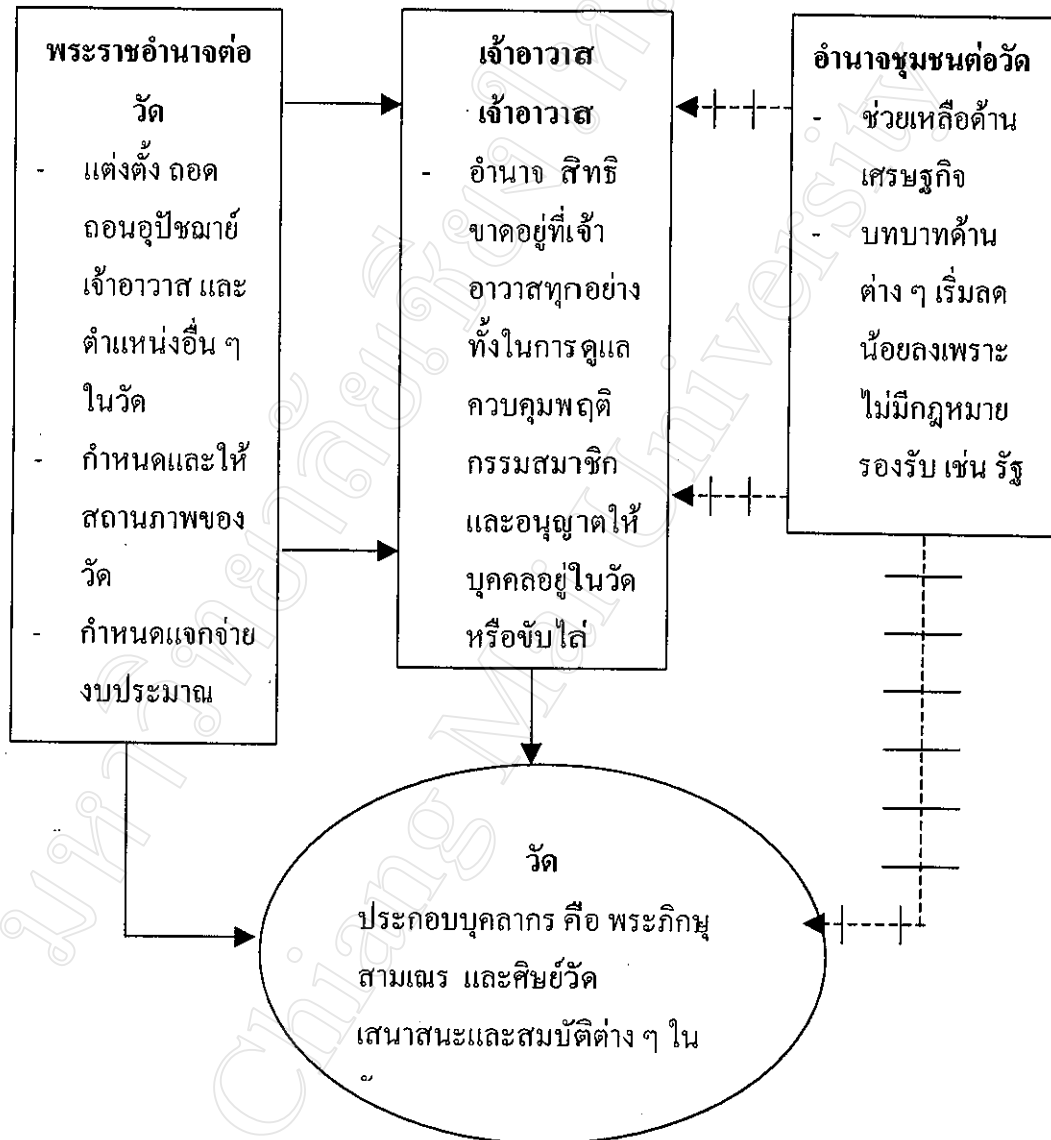
การยกฐานะวัดให้แตกต่างกันเป็น 3 ประเภท คือ อารามหลวง อารามราชวร และสำนักสงฆ์ โดยรัฐเป็นผู้กำหนดฐานะของวัด แสดงว่าวัดที่จะได้รับการยอมรับและทำให้ถูกกฎหมายต้องได้รับรองจากรัฐเสียก่อน ซึ่งก็ย่อมแสดงว่าอำนาจของชุมชนต้องได้รับการรับรองจากรัฐหากชุมชนต้องการที่จะเข้าไปจัดการหรือแสดงการมีส่วนร่วมใด ๆ ภายในวัดของตน

ส่วนการแต่งตั้งเจ้าอาวาสซึ่งเป็นตำแหน่งเล็กที่สุดในองค์กรสงฆ์นั้น เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะที่อยู่สูงขึ้นไปตามลำดับบังคับบัญชา และการแต่งตั้งเจ้าคณะที่มีตำแหน่งสูงกว่านั้นก็ได้รับการรับรองจากรัฐ โดยสรุปก็คือคนของรัฐเป็นผู้มีอำนาจในการกำหนดให้ใครเป็นผู้มีอำนาจในระดับวัด (Tambiah, 1977: 235) รวมทั้งการรับสมาชิกใหม่เข้าสู่องค์กรสงฆ์ต้องได้รับการรับรองจากบุคคลของรัฐ ซึ่งหมายถึงพระอุปัชฌาย์ในระบบใหม่ที่รัฐรับรองด้วยกฎหมายที่ตราขึ้นในเวลาต่อมา นอกเหนือจากการควบคุมพระสงฆ์ด้วยกฎหมายแล้ว

ระบบการแจกจ่ายเงินนิตยภัตร ตลอดจนการให้ความช่วยเหลือด้านงบประมาณก็อยู่ในความควบคุมของการปกครองส่วนกลาง ประเด็นสำคัญที่น่าสังเกตก็คือถูกควบคุมและแทรกแซงจากฝ่ายรัฐอย่างใกล้ชิด เช่น รัฐแต่งตั้งพระสงฆ์ระดับพระสังฆราช และเจ้าคณะที่อยู่ในศูนย์กลางการปกครอง หากจะกล่าวให้ชัดเจน ก็คือ องค์กรสงฆ์ถูกเปลี่ยนไปเป็นองค์กรราชการองค์กรหนึ่งของรัฐที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ ให้รัฐ และได้รับความคุ้มครองและการควบคุมจากรัฐในทุกกรณีอย่างรัดกุม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536: 130)

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่ออกในเวลาต่อมาอีก 2 ฉบับ คือ ในปี พ.ศ. 2484 และ พ.ศ. 2505 มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านรายละเอียดของโครงสร้างคณะสงฆ์ในระดับสูง เช่น ในปี พ.ศ. 2484 ให้มีการตรวจสอบและถ่วงดุลจาก 3 องค์กร คือ สังฆสภา มีหน้าที่ในการออกกฎระเบียบสำหรับใช้ในการกิจการคณะสงฆ์ สังฆมนตรีหรือฝ่ายบริหาร คณะวินัยหรือศาล และในปี พ.ศ. 2505 รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ก็ยุบเข้ารวมกันโดยให้องค์กรมหาเถรสมาคมมาภายใต้การบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชมีอำนาจเหมือนเดิม (กรมการศาสนา, 2527: 42,49, พระเมธีธรรมาภรณ์, 2539: 51)

โครงสร้างอำนาจวัดในสมัยหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ทั้งสามฉบับ
อาจแสดงออกเป็นแผนผังได้ดังนี้ (ประยุกต์จาก Ling, 1977: 76-77, Tambiah, 1977:233-235,
พระเมธีธรรมาภรณ์, 2539:34, นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536:126-130)

---> เส้นประตัด แสดงถึงอำนาจที่ไม่เชื่อมโยงเต็มที่ และถูกตัดความสำคัญลง

—> เส้นทึบ แสดงถึงอำนาจที่ใกล้ชิดและมีอิทธิพลเต็มที่

โดยสรุป องค์การสงฆ์มีลักษณะเป็นองค์กรราชการองค์กรหนึ่งในรัฐไทย ตามพระราชบัญญัติฉบับแรก โครงสร้างอำนาจวัดก็ยังเป็นหน่วยหนึ่งในโครงสร้างอำนาจของสงฆ์ทั้งหมดที่อำนาจและหน้าที่ถูกกำหนดไว้ตามกฎหมาย (Ling, 1976: 77) โดยมีการแทรกแซงและควบคุมจากทางฝ่ายบ้านเมืองอยู่ โดยที่การแต่งตั้งตำแหน่งของคณะสงฆ์ที่เป็นที่มาของอำนาจเป็นหน้าที่ของฝ่ายรัฐ (Suksamran, 1977: 35) โครงสร้างอำนาจวัดถูกดึงเข้าไปเป็นหน่วยย่อยของโครงสร้างอำนาจคณะสงฆ์ที่มีรัฐเท่านั้นเป็นผู้ควบคุม พระสงฆ์กลับกลายเป็นคนของรัฐที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ ให้กับรัฐ ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับองค์กรสงฆ์จึงไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไร

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจคณะสงฆ์จนมีผลต่อโครงสร้างอำนาจระดับวัดจากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 หรือเมื่อกว่าร้อยปีที่แล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นไปได้ทั้งสองทางนั่นคือมีความเปลี่ยนแปลงตามความจำเป็นตามสมัยและการปรับตัวอีกก้าวหนึ่งตามสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่หลีกเลี่ยงมิได้ในห้วงเวลา แต่การเกิดขึ้นของพระราชบัญญัติในสมัยหลัง โดยเฉพาะพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 กลับถูกมองโดยนักวิชาการกลุ่มหนึ่งว่าทำให้โครงสร้างอำนาจของชุมชนหายไปจากโครงสร้างเดิม ทำลายความหลากหลายของสงฆ์ที่ปรับตัวกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมืองแต่ละยุคแต่ละสมัยนั้นด้วยตัวเอง

การที่รัฐเข้าไปเกี่ยวข้องกับองค์กรสงฆ์ไม่ว่าจะในลักษณะที่ปกป้องจนเกินไปจนสงฆ์สูญเสียศักยภาพในการรับมือกับการท้าทายจากสังคมภายนอกหรือเข้าไปควบคุมเพื่อใช้เป็นเครื่องมือก็ตინต๊อนเป็นประเด็นที่น่าสนใจและน่าวิเคราะห์ถึงผลกระทบ แต่มองอีกด้านหนึ่ง ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับสังคมสงฆ์ทั้งหมดในขณะเดียวกันอาจมิได้มาจากสิ่งที่นักวิชาการกลุ่มนี้นำเสนอ ขณะที่สงฆ์ที่ยังดำเนินวิถีชีวิตตามแนวทางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและสังคมยังเข้ามามีส่วนร่วมอยู่อย่างเต็มที่ในกิจการของวัดยังมีให้เห็น โดยเฉพาะในระดับชุมชน การคงอยู่ของคณะกรรมการวัดที่ดีเป็นตัวแทนที่มีอำนาจการตัดสินใจแทนชาวบ้านที่จะพัฒนาวัดไปเป็นสถานที่เหมาะสำหรับการพัฒนาจิตใจและการพัฒนาอื่น ๆ เองก็ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่ ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้หักล้างแนวทางและทฤษฎีที่ได้มีการนำเสนอและวิเคราะห์ไว้ อย่างไรก็ตาม การเสนอการปรับเปลี่ยนโครงสร้างยังจำเป็นอยู่ ด้วยเหตุผลสองประการคือ เป็นการปรับเปลี่ยนเพื่อแก้ปัญหาเดิมที่มีอยู่ และอาจเป็นไปเพื่อการปรับเข้าหาสิ่งที่มียอยู่แล้วเพื่อให้โครงสร้างสมดุลย์และปฏิบัติได้

ในขณะที่ปัญหาต่าง ๆ กำลังรุมเร้าคณะสงฆ์อยู่ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาระดับปัจเจก เช่น พระประพฤติดิถีธรรมวินัยในระดับรุนแรงที่ดูเหมือนมีมากขึ้นทุกวัน หรือทำพระธรรมวินัยให้วิปริต พุทธศาสนิกชนห่างเหินจากศาสนา ตลอดจนใจต่อศาสนาอ่อนลง หรือว่าจะเป็นปัญหาระดับองค์กร เช่น ปัญหาบุคลากรทางศาสนาไม่เพิ่มขึ้นตามสัดส่วนของประชากร จะเห็นได้ว่าสัดส่วนของพระภิกษุ สามเณรต่อจำนวนประชากรที่ลดลงจากร้อยละ 1.8 ของจำนวนประชากร

เหลือเพียงร้อยละ 0.6 ในเวลา 50 กว่าปี และมีแนวโน้มลดลงเรื่อย ๆ (Tambiah, 1977: 266-267) เมื่อสัดส่วนลดลงส่วนหนึ่งก็ทำให้คุณภาพลดลงด้วย คุณภาพบุคลากรลดลง สภาพวัดหลาย ๆ วัดที่มีเพียงหลวงตาที่บวชเมื่อแก่อายุประจำวัด ซึ่งเป็นผู้ไม่มีความรู้อะไรที่จะมาดูแลบริหารวัดก็มีจำนวนมากขึ้น (พระเทพเวที, 2536: 5) ความล้มสมัยของสงฆ์ที่ไม่สามารถนำเอาคำสอนมาสอนให้ประโยชน์แก่ประชาชนได้ บทบาทของสงฆ์ลดลงจนบางครั้งมีข้อกล่าวหาว่าเป็นกาฝากของสังคม เป็นต้น

เราย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่าปัญหาเหล่านี้ส่วนหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองภายนอกองค์กรสงฆ์ทำให้บทบาทของสงฆ์ลดลงโดยปริยาย แต่ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า องค์กรใด ๆ ก็ตามหากมีโครงสร้างอำนาจหรือความสัมพันธ์ระหว่างหน่วย กลุ่ม สถาบันทางสังคมที่ไม่เหมาะสม สอดคล้องกันตามสภาพปัจจุบัน องค์กรนั้นย่อมเกิดปัญหาต่อความอยู่รอดขององค์กรนั้น ๆ อย่างแน่นอน การคงอยู่และบทบาทของวัดไทยที่สัมพันธ์กับชุมชนและรัฐในปัจจุบันคงชัดเจนในความข้อนี้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536: 143)

เนื่องจากโครงสร้างอำนาจถือเป็นตัวแปรหลักประการหนึ่งที่มีความสำคัญในทางการเมืองการปกครองของแต่ละสังคม การปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจจึงเป็นคำตอบหนึ่งสำหรับความอยู่รอดขององค์กร ทั้งนี้สังคมใดจะมีโครงสร้างอำนาจแบบใด นั้นขึ้นอยู่กับหลายสาเหตุหลายปัจจัย ที่เป็นเช่นนี้ก็เพื่อต้องการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ แต่ถึงกระนั้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างก็มีโทษนำไปสู่การแก้ปัญหาทั้งหมดและอาจกลายเป็นการปรับหาโครงสร้างใหม่มารับรองสิ่งที่มีอยู่แล้วในสังคม แต่ที่สำคัญคือเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนหรือสมาชิกของสังคมนั้น ตลอดจนเพื่อแก้ปัญหาอันเกิดจากการมีโครงสร้างอำนาจแบบเดิม และยิ่งกว่านั้นกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาอีกระดับหนึ่งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

ด้วยเหตุผลและความเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ศึกษาเห็นว่า การปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจคณะสงฆ์หรือการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือ สงฆ์ รวมทั้งสังคม ที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างอำนาจระดับวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 จึงเป็นทางออกสำคัญประการหนึ่งที่น่าสนใจและเสนอแนะเพื่อหาทางแก้ปัญหาบทบาทของรัฐที่มีต่อองค์กรสงฆ์ว่าควรอยู่ตรงไหน ภาคสังคม หรือชุมชน ควรมีอำนาจหรือบทบาทอย่างไรต่อองค์กรสงฆ์ ล้วนเป็นปัญหาที่ต้องการคำตอบ

ในงานวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงได้เลือกศึกษาทัศนคติของพระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ต่อโครงสร้างอำนาจการปกครองวัดตามพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เพราะเหตุผลสองประการดังนี้

1. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มีลักษณะโครงสร้างการปกครองที่คล้ายกับฉบับเดิม คือ ร.ศ. 121 ทั้งในโครงสร้างของสงฆ์ทั้งหมด คือ การรวมศูนย์อำนาจในฉบับเดิม ร.ศ. 121 ไว้ที่กษัตริย์ ส่วนในฉบับพ.ศ. 2505 แม้ว่าจะรวมอำนาจไว้ที่มหาเถรสมาคม แต่ก็ถือเป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชนั้นอาจเหมาะสมและมีความจำเป็นสำหรับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในเมื่อร้อยปีที่แล้ว แต่เมื่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองเปลี่ยนไปอาจไม่เหมาะสมที่จะยึดถือตามลักษณะเดิมอยู่ได้ และเนื่องจากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (รวมเอาฉบับที่แก้ไข พ.ศ. 2535 เข้าด้วย) เป็นฉบับปัจจุบันที่ยังใช้อยู่ และหากมีข้อเสนอแนะจากการวิจัยนี้ก็สามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้เพื่อให้เหมาะสมตามสภาพการณ์ได้ โดยเฉพาะในสมัยปัจจุบันที่มีการปฏิรูประบบการเมืองให้มีการกระจายอำนาจและการเข้ามามีส่วนร่วมด้วย
2. จังหวัดเชียงใหม่ ประกอบด้วยลักษณะสองประการสำหรับการศึกษาวิจัย คือ ประการแรก เป็นจังหวัดที่อยู่ในเขตห่างไกลจากกรุงเทพมหานคร ในอดีตสงฆ์เชียงใหม่มีประเพณีธรรมเนียมปฏิบัติที่แตกต่างกับสงฆ์ในกรุงเทพ หรือที่เรียกว่า นิิกายญวน มีความเป็นอิสระอยู่ระดับหนึ่งแต่ก็อยู่ในกรอบของเถรวาท ถือธรรมเนียมเดียวกัน การแต่งตั้ง “ครูบา” ของเชียงใหม่หรือทางเหนือก็เกิดจากการยอมรับนับถือของลูกศิษย์ลูกหามีใช้มาจากรัฐ (Tambiah, 1977: 240) เมื่อมีการประกาศรวมอำนาจสงฆ์ทั้งสังฆมณฑลเข้าด้วยกัน เชียงใหม่และสงฆ์ภาคเหนือต่างได้รับผลกระทบจากการรวมอำนาจสงฆ์ครั้งนี้ ตัวอย่างกรณีครูบาศรีวิชัยที่ต้องอธิกรณ์ของสงฆ์หลายครั้งเพราะปรับตัวไม่ทันกับกฎเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติแสดงถึงความแตกต่างกันบ้างของสงฆ์ทั้งสองภูมิภาค ประการที่สอง ปัจจุบันเชียงใหม่ยังมีสภาพที่เป็นทั้งเมืองเจริญอันดับสองของกรุงเทพมหานคร แสดงถึงการปรับตัวอย่างรวดเร็วในสังคมเมือง และสภาพสังคมชนบทที่ห่างไกลแสดงออกอย่างชัดเจนถึงความแตกต่างจากลักษณะของสังคมเมือง เชียงใหม่จึงเป็นเมืองใหญ่พอสมควรสำหรับภาพจำลองของความหลากหลายและเหมาะสำหรับการสำรวจทัศนคติของพระสงฆ์ทั้งในเมืองและนอกเมือง

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) เพื่อศึกษาถึงลักษณะโครงสร้างอำนาจการปกครองวัดในปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร เป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 หรือไม่
- 2) เพื่อศึกษาถึงทัศนคติของพระสงฆ์ต่อโครงสร้างอำนาจการปกครองวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ปัจจุบัน พ.ศ. 2505
- 3) เพื่อเสนอรูปแบบโครงสร้างอำนาจวัดที่เหมาะสมสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองปัจจุบัน

1.3 ผลที่คาดว่าจะได้รับการศึกษา

1. สามารถทราบถึงลักษณะโครงสร้างอำนาจการปกครองวัดที่ปฏิบัติได้ (Practical) ในปัจจุบัน
2. สามารถทราบถึงทัศนคติของพระสงฆ์ต่อโครงสร้างอำนาจการปกครองระหว่างวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ปัจจุบัน พ.ศ. 2505
3. เป็นแนวทางปรับปรุงแก้ไขโครงสร้างอำนาจการปกครองวัดตามความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น

1.4 แนวทางและขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ทัศนคติของพระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีต่อโครงสร้างอำนาจการปกครองวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2505 มีขอบเขตทั้งในด้านเนื้อหา กลุ่มประชากรที่ศึกษา พื้นที่และระยะเวลาดังต่อไปนี้

1. ขอบเขตทางด้านเนื้อหาครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจ และทัศนคติของพระสงฆ์ตามโครงสร้างการปกครองวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505
2. กลุ่มประชากรที่ศึกษา ได้แก่พระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้การสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้น แบ่งเป็นกลุ่มเขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาล
3. พื้นที่ในการศึกษาวิจัย คือ เขตจังหวัดเชียงใหม่
4. ช่วงระยะเวลาการวิจัยตั้งแต่ มิถุนายน 2542-